

IV. МИСТЕЦЬКА ОСВІТА

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ЯК ГАЛУЗІ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

УДК 008:17.023.36(477)

Анатолій ПАВКО,
доктор історичних наук, професор,
лауреат премії ім. М. Грушевського НАН України,
відмінник освіти України?
м. Київ, Україна

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі становлення і розвитку культурології, досліджується історія її становлення як галузі наукових знань.*

***Ключові слова:** розвиток, культура, культурологія семіотична, літературознавча, діалогічна, історична.*

Однією з прикметних ознак піднесення в сучасних умовах соціогуманітарних наук в Україні є динамічний і потужний, хоч і не завжди системний за своїм змістом і характером, розвиток наукового культурологічного знання. Переконливим свідченням цього процесу є поява широкого спектру новітніх культурологічних журналів, лавиноподібний потік монографічних досліджень, статей, дискурсів, значна кількість наукових конференцій і десятки захистів дисертацій. Чітка, аргументована відповідь на питання про те, чи є культурологія новою узагальнюючою наукою, чи носить вона, насамперед, з точки зору гносеології легітимний характер, а не є простим відображенням впливу зовнішніх чинників на генезу наук про суспільство і людину, має, на нашу думку, принципово важливе значення для вітчизняної вищої освіти та системної організації наукових досліджень в Україні.

Розглядаючи еволюцію становлення і тлумачення самого терміна «культурологія» слід зазначити, що він вперше був запроваджений до наукового вжитку в Німеччині Генріхом Ріккертом в

1899 р., в Росії, наприклад, першим його застосував Андрій Білий в 1912 році [1, с. 1064].

Проте впровадження терміна «культурологія» традиційно пов'язують з ім'ям відомого американського дослідника Леслі Уайта, який запропонував назву для нової науки про культуру. Саме в своїх працях «Наука про культуру» (1949), «Еволюція культури» (1959), «Поняття культури» (1973) він обґрунтував необхідність виокремлення цієї галузі знання в окрему науку і заклав її загальнотеоретичні основи. Наполягаючи на необхідності науки про культуру, Л. Уайт здійснив спробу виокремити предмет її дослідження, відмежувавши його від предметів суміжних з нею наук, до яких він відніс психологію і соціологію. Якщо психологія, на думку Л. Уайта, вивчає психологічну реакцію людського організму на зовнішні фактори, а соціологія – закономірності взаємовідносин індивіда та суспільства, то предметом культурології повинно стати осмислення взаємозв'язку таких культурних явищ як звичай, традиція, ідеологія [2, с. 66].

Отже, праці Л. Уайта значно прискорили виокремлення культурології в окремий самостійний напрям соціогуманітарних досліджень, актуалізували питання про необхідність визначення проблемного поля і предмета культурології як науки, започаткували цілісний, системний підхід до вивчення культурних явищ.

Не зважаючи на проголошення Л. Уайтом існування культурології, наукове співтовариство в ті часи автора не підтримало, а культурологія в розумінні цілісного сприйняття культури не дістала утвердження у західноєвропейській науковій традиції, оскільки феномен культури розглядався переважно із соціально-етнографічних позицій. В університетах Заходу до цього часу культура вивчається не культурологією, а прикладними комплексами наук, які об'єднуються такими назвами як «cultural studies», «multicultural studies», «cross-cultural studies» та інші. Наукових установ, які вивчають культуру в цілому, в Європі та Америці не існує [1, с. 1064].

Натомість провідними науками про культуру на Заході стали соціальна та культурна антропологія, соціологія, структурна антропологія, історична культурологія, семіотика та посткультурна лінгвістика (постмодернізм). Зокрема, значного поширення в західній культурології набула культурна антропологія.

На відміну від країн Західної Європи та Америки, в Росії термін «культурологія» закріпився. У ній культурологія як наука презентувала окремий науковий напрям, який поєднав культурно-історичний, просвітницький та ідеологічний аспекти культури, філософії, міфології, етнографію, психологію, художню практику. На сучасному етапі культурологія перебуває на завершальному етапі своєї легітимації в науковому співтоваристві Росії. Безперечно, є труднощі і проблеми у становленні російської культурології, а також обставини, які гальмують цей процес.

Враховуючи психологічний аспект становлення культурологічної думки, потрібно зазначити, що наукове співтовариство нерідко з роздратуванням сприймає проголошення нових галузей наукового знання, вбачаючи в них (інколи справедливо) прояви дилетантизму, псевдонаукової активності. Інша обставина пов'язана з тим, що в деяких російських виданнях культурологія категорично визначається як філософія культури. На думку зарубіжних дослідників, філософія є єдиною теоретико-методологічною базою вивчення культури, а конкретні гуманітарні науки (історія, етнографія, соціологія) досліджують лише окремі предметні галузі культури. Автори одного з авторитетних історико-культурологічних видань, наприклад, стверджують, що філософія є не тільки формою осмислення, але і способом організації самої культури. Без філософії, вважають російські дослідники, неможливим є саме існування культури [2, с. 11].

Потрібно зазначити, що українська культурологія є досить молододу галуззю гуманітарного знання, оскільки почала активно розвиватися наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Тривалий час культурологія вимушена була існувати в межах радянської ідеологічної традиції, розвиваючи культурно-історичний напрям. Через суспільно-політичні обставини історія української культури набула рис схематизму, доктринерства, заідеологізованості, значно поступаючись науковому потенціалу наукових досліджень західно-європейської культурологічної думки. Зокрема, одним із негативних наслідків попередньої доби стала відсутність власних новаторських оригінальних культурологічних концепцій, виважених постнеокласичних методологічних підходів до феноменів культури. Проте на сучасному етапі вітчизняна культурологія не лише виходить з кризового стану, але і розвивається шляхом синтетичного

вивчення теоретичних і прикладних проблем культури, інтегруючи знання різних наук у цілісну систему.

Слід підкреслити, що в українській культурології виокремилось декілька пріоритетних напрямів дослідження під кутом новітньої методології.

Насамперед, традиційна історична культурологічна школа, яка охоплює у предметному аспекті світову, національну або регіональну культури чи певну культурно-історичну епоху. Окремий культурологічний напрям намагається не стільки пояснити, скільки виявити та описати факти, події і досягнення культури, виділити в ній найвидатніші пам'ятки, імена, авторів і творців. Другий напрям представлений філософією культури, основне завдання якої полягає в осмисленні і поясненні культури через її найзагальніші і найістотніші риси. Філософія культури, виступаючи в якості загальної теорії культурних явищ і процесів, досліджує сутність та структуру культури, її функції та роль в житті людини та суспільства. Слід зауважити, що філософія культури спрямована на виявлення тенденцій в еволюції культури, на розкриття причин її розквіту та кризових явищ.

Третім напрямом культурологічних студій виступає соціологія культури. Вона досліджує функціонування культури або в цілому, або наявні в ній субкультури – масову та елітарну, міську та сільську, жіночу та молодіжну тощо. Представники цього напрямку акцентували увагу на якісних зрушеннях та змінах, що відбуваються в культурі, вивчають їх соціодинаміку, реакцію на ці зміни тих чи інших верств суспільства та суспільних інституцій. З соціологією культури досить тісно межує психологія культури, у якій досить рельєфно стає помітною тенденція виокремлення в самостійну дисципліну. Вона, зокрема, вивчає особистісне ставлення до культури, своєрідність духовного насичення людини в рамках певного культурного простору. На основі соціально-психологічних досліджень психологія культури виокремлює культурно-історичні типи особистості, характерні для даного соціуму [3, с. 5-6].

Загалом вітчизняна культурологія вивчає, по суті, те саме, що й комплекс антропологічних дисциплін, який сформувався на Заході. Поліфонічність культури в її дійсності вплинула на існування різних версій культурології, таких як семіотична (Ю. Лотман), літературо-

знавча (Д. Лихачов, С. Аверинцев, А. Макаров), діалогічна (В. Біблер), історична (О. Гуревич, М. Попович) та інші.

Відомо, що одною з найважливіших умов конституювання будь-якої науки як особливої дисципліни є формування уявлень про предмет дослідження в його головних системно-структурних характеристиках. У цьому відношенні культура є предметом надзвичайно складним, оскільки даний термін є багатозначним як за тлумаченням, так і за поширенням.

Слід враховувати і те, що культура як багатогранне цілісне явище, яке має різні підсистеми і частини, особливі фрагменти, вивчається різними науками. Кожне з них має уявлення про предмет дослідження та відповідні результати дослідницького пошуку. Але наукову картину світу культури не можливо отримати шляхом складання результатів різних наук. Потрібно підкреслити, що культурологія – це не арифметична сума наукових знань, а синтез результатів з різних галузей соціогуманітарного знання, в процесі якого нова інтегральна наука намагається реалізувати своє основне завдання – формування картини гуманітарної реальності. Центральне місце в цьому процесі займає створення узагальнюючої моделі структури і динаміки культури [1, с. 1065].

Якщо російська культурологія досить близько підійшла до формування такої моделі, то вітчизняна культурологічна думка перебуває лише на її початковому етапі. Проте саме така модель уособлює найбільш значні досягнення конкретних соціальних і гуманітарних наук, які вивчають різні аспекти функціонування та розвитку культури в житті суспільства. В свою чергу, така модель здійснює власний розвиток під впливом цих досягнень.

Проте загальна картина структури і динаміки культури не обмежена проблемним полем філософії і не є її частиною. Вона належить до сфери спеціальних наукових знань про культуру, є їх системоутворюючим ядром, яке отримує своє філософське обґрунтування. Потрібно підкреслити, що відомі російські вчені (етнографи, соціологи, антропологи) матеріали власних гуманітарних досліджень розглядають в загальному культурологічному контексті. Вражаючі метаморфози відбуваються в історичній науці, яка поступово еволюціонує в напрямку досліджень з історії культури. Культурологічні доміанти все частіше проникають і в тканину юридичної науки [5].

Незважаючи на те, що наукові межі культурології є досить умовними і недостатньо визначеними, її роль по відношенню до інших наук на межі ХХ-ХХІ століть суттєво зросла. Мають сенс російські дослідники, які акцентують увагу на тому, що культурологію доцільно розглядати як наукову парадигму. Проблема ідентифікації наукового статусу культурології ускладнюється тим, що спроби її визначення по аналогії з іншими гуманітарними науками і в якості однієї з них досить часто є непродуктивними і непереконливими. Проте культурологію і не варто розглядати як науку в ланцюгу інших наук гуманітарного спрямування. Адже вона має рельєфно окреслені ознаки наукової парадигми, які свого часу були ґрунтовно проаналізовані відомим філософом і методологом науки, американським вченим Т. Куном [4].

По-перше, становлення культурології пройшло всі класичні етапи формування наукової парадигми. Мова в даному випадку йде про формування гуманітарного співтовариства, яке об'єднане культуротворчим дискурсом і спирається на певну методологію інтерпретації та розуміння культурної реальності. По-друге, важливим етапом на шляху оформлення наукового статусу культурології є розробка нею специфічного методу пізнання, який «збирає» культурну реальність, начебто «розкидану» по проблемним сферам соціально-гуманітарного знання, і відтворює у свідомість дослідника культури як цілісність.

Проблемне поле культурології є незвичайним, не традиційним для проблематики гуманітарних наук. Оригінальний у науковому аспекті характер культурології значною мірою визначається тим, що суспільна практика актуалізувала новий тип складних соціально-гуманітарних проблем, масштаб яких перевищує гносеологічні можливості кожної наук зокрема.

Дефіцит науково обґрунтованих відповідей на актуальні питання сучасності гостро відчують в умовах сьогодення як українське суспільство, так і наша держава. Чому в Україні досить повільно відбуваються процеси модернізації країни? Чому існує глибока прірва між законом і правом, і залишається низьким рівень правової культури? Як впливають на суспільство і людину засоби масової комунікації? Чи потрібна нашій країні національна ідея, а якщо так, то в чому полягає її сутність? Жодна з конкретних наук не в змозі дати вичерпну відповідь на подібні питання. Проте саме

такі питання створюють проблемне поле культурології, яке об'єднує навколо себе співтовариство вчених-гуманітаріїв.

Особливо потрібно вказати на надзвичайну складність та багатовимірність об'єкта пізнання культурології. Адже вона вивчає культуру як цілісність, а також її різні структурні елементи, але обов'язково в контексті цілого, в системних взаємозв'язках. Ось чому культурологія, як і філософія, не знаходить собі гідного місця серед інших конкретних наук, які вивчають суспільство і людину. Ми вважаємо, що її доцільно розглядати, як своєрідну мета-науку, наукову парадигму, методологічний орієнтир для проведення глибоких системних досліджень у сфері теорії, історії та практики культури.

Слід зазначити, що в Україні, на відміну від Росії, процес самовизначення культурології як наукової та освітньої дисципліни є далеким від свого завершення. Вітчизняна культурологічна наука знаходиться сьогодні в процесі лише початкового етапу становлення, її зміст та структура поки що не набули чітко окреслених наукових меж, а дослідження в її проблемному полі досить суперечливі, а нерідко і не якісні. Існує значна кількість недостатньо обґрунтованих методологічних підходів до вивчення предмета інтегральної науки про культуру. Але це не знижує результативність наукового пошуку. Становлення в нашій країні культурології як самостійної галузі знання варто розглядати з точки зору перспективи в якості одного з пріоритетних наукових орієнтирів, який має суттєве теоретичне і практичне значення для збереження і модернізації інтелектуального потенціалу українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Запесоцкий А. С.* Культурология как отрасль научного знания // Вестник Российской академии наук. – 2010. – № 12 – С. 1064-1068.
2. *История культурологии: Учебник для аспирантов и соискателей учёной степени кандидата наук / Под. ред. доктора философских наук, проф. А. П. Огурцова.* – М.: Гардарики, 2006. – 383 с.
3. *Культурология: теория та історія культури: Навч. Посібник. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / За ред. І. І. Тюрменко.* – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 370 с.
4. *Кун Т.* Структура научных революций / Перевод с англ. И. Налетова. – М.: Прогресс, 1975. – 288 с.

5. Общая теория прав человека / Е. А. Лукашёва, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова и др.; РАН, Институт государства и права. – М.: Норма, 1996. – 520 с.; Права человека: Учебник для вузов / Т. А. Васильева, В. А. Карташкин, Н. С. Колесова и др.; Е. А. Лукашёва (отв. ред). Институт государства и права РАН. – М. : НОРМА, 2003. – 560 с.
6. Садохин А. П. Культурология: теория и история культуры: Учебное пособие – М.: Эксмо, 2005. – 624 с.

***PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CULTUROLOGY
AS A BRUNCH OF SCIENCE***

Anayoliy PAVKO,

Ph. D. (history), professor,

*M. Hrushevskiy prize of National Academy of Science of Ukraine laureate,
Kyiv, Ukraine*

Annotation. *The article tells of the problem of formation and development of culturology, investigates its and formation as a brunch of knowledge.*

Key words: *development, culture, culturology, semiotic, history of literature, dialogue, history.*